

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

«G‘ARIP ASHIQ» DÁSTANÍNÍN IDEYALÍQ, KÓRKEMLIK ÓZGESHELIGI

Qazaqbaeva Azada Salamatovna,
*Ájiniyaz atındağı NMPI Túrkiy tiller
fakulteti qaraqalpaq tili hám ádebiyatı
tálim bağdarı 4-kurs talabası*

Ilmiy basshı: Z.Ktaybekova,
*f.i.f.d.(PhD), Ájiniyaz atındağı NMPI
Qaraqalpaq ádebiyatı úlken oqıtıwshısı*

Annotatsiya: *Maqolada “Ochiq G‘arib” dostonining g‘oyaviy mazmuni, tematikasi, qahramonlari badiiy tahlil qilingan. Shuningdek, dostonning kotiblar tomonidan o‘rganilishi, xalq orasiga tarqalishi masalalari o‘rganilgan.*

Tayanch so‘zlar: *doston, xalq og‘zaki ijodi, variant, versiya, qahramon, tilpologiya, badiiylik.*

Abstrakt: *The article analyzes the fictional content ,theme and characters of the “Oshiq G‘arib” epic. Also the organization of the epic by the secretaries and it's distribution among the people is regulated.*

Keywords: *epic ,folklore, variant ,version ,hero, typology ,art*

Аннотация. *В статье анализируется идейное содержание, тематика и персонажи эпоса «Ашик Гариб», а также проблемы организации эпоса писцами, его распространения среди народа.*

Ключевые слова: *Эпос, фольклор, вариант, версия, герой, типология, фантастика.*

Harbir xalıqtıń milliyliğin belgilewshi úrp-ádet, dástúrleri, mádeniyatı hám ádebiyatı boladı. Usınday abzallıqlar xalıq awızeki dóretiwshiliginde de ayrıqsha kózge taslanadı.

Bárshe túrkiy tilles xalıqlarğa meğzes qaraqalpaq xalqınıń da basqa xalıqlarda tákirarlanbaytuđın ádebiyatı, mádeniyatı, kórkem óneri jáne dástúrleri orın alğan. Olar tek ğana Oraylıq Aziya ellerinde emes, al pútkil dúnya minberinde tán alınıp, unamlı pikirlerge iye bolğan ham ele de bolıp kiyatır. Óytkeni ata-babalarımız miyras etip qaldırğan bir neshe ásirlik tariyx – bul, biziń úlken ruwxıy baylığımız, maqtanışımız. Ata-babalarımız birge qońsilas jasağan ózbek, qazaq xalıqları menen ozlerinin áyyemnen dawam etip kiyatırğan miymandoslığı, sıylasığı, jaqsı-jaman kúnlerdegi qatnasığı menen danqı shıqqan. Bul baylanıslar mádeniyat penen ádebiyatında, xalıq awızeki dóretiwshiliginde kózge taslanğan. Bir shığarmanı yaki qosıqtı, yamasa folklorlıq dóretpeni tek, bir xalıqqa tiyisli dep qaramaw kerek. Sebebi oz ara ádebiy baylanıslar nátiyjesinde kórkem ádebiyatta tipologiyalıq uqsaslıq hám ayırmashılıqlar kózge taslansa, xalıq awızeki dóretiwshiliginde variant hám versiya qubılısları bayqaladı. Sonday-aq kitaptı kóshiriwdı, olardı xalıqqa taratıwdı belgili

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

dárejede kásip dárejesine kótergen shaxslar, yaǵnıy, qıssaxanlar ózleriniń jumısların xalıq arasında alıp barıwǵa háreket etken. Bul salada dástanlardıń kóshirilip jazılıwı hám taralıw baǵıtın sóz etiw oǵada orınlı dep esaplaymız.

Erteden, bizge málim bolǵanıday, Xiywa qalası Shıǵıs penen Batıstı baylanıstırıp turatuǵın kópir wazıypasın atqargan. Bul jerde sawda kárwanları arqalı kóplegen kitaplar alıp kelingен hám satıw jumısları jolǵa qoyılǵan. Xiywada tálim alǵan qaraqalpaq oqıwshıları bunday ortalıqtı óz kózi menen kórgennen keyin óziniń eline de ilajı barınsha en jaydırıwdı niyet etken. Usı tiykarda Qońrat hám Shımbay qalalarında shıǵıs xalıqları dástanların hámde qıssaların kóshirip jazatuǵın kátipler sanı kóbeygen. XX ásirdeń ekinshi yarımında Shımbayda “Ǵárip ashıq”, “Láyli Májnún”, “Farhad-Shiyrin” qıssa hám dástanların hár biri 5 batpan biydayǵa alıńanlıǵın tastıyıqlaytuǵın tariyxıy hújjetler bar. [1.120] Jáne sol waqıtlarda Qazı Máwlik, Qorazbek, Qáwender bala, Qazaqbay sıyaqlı talantlı qıssaxanlar xalıq dástanları hám qıssalarınıń xalıq arasına keńnen tarqalıwına úles úles qosqan. [1.121] Qaraqalpaq ádebiyatınıń belgili wakillerinin biri, klassik shayır Ótesh Alshınbay ulı da qıssaxanlıq óneri menen shuǵıllanǵan. Ótesh shayır jılıminıń maylanǵan waqtında balıqlardı qaqpashlap Shımbayǵa aparıp satqan hám onıń pulına qıssa kitaplar hám dástanlardı alıp qaytatuǵın bolǵan. Bunnan tısqari, Óteshtiń “Gúlziyba” qosıǵında “Bahram Gúlandam”, “Láyli - Májnún”, “Húrlıxa - Hámre” sıyaqlı ashıqlıq qıssalarınıń atı ataladı. [2.] Usılar qatarında, túrkiy tilles xalıqlardıń kópshiligine keńnen tanımalı bolǵan “Ǵárip ashıq” dástanı óziniń mazmunı, áhmiyeti, kórkemligi jaǵınan bir qansha abzallıqlarǵa iye. Folkloranıw iliminen málim bolǵanıday, dástanlar ishki mazmunına qaray qaharmanlıq hám ashıqlıq bolıp, eki toparǵa bólinedi. “Ǵárip ashıq” dástanı óziniń atamasına sáykes ráwishte ashıqlıq dástan hám onı kópshilik baqsılardıń repertuarınan taba alamız. Qaraqalpaq folklorınıń júz tomlıǵınıń 35-tomına Ámet baqsı Tarıxov [3.243-255], 61-tomına Qazı Máwlik [4.185-302] variantları kirgizilgen.

Dástan tek ǵana baqsılardıń ortalıǵında emes, al qıssaxanlar, sheshenler, ulıwma kórkem sózdi ózine joldas tutınǵan hár bir adamǵa tanı bolǵan. Hátteki, otırıspa-jıyınlarda, toy-merekelerde, qur átiraplarındaǵı jigit-qızlardıń aytıslarında da bul dástan hám dástannıń qaharmanları sóz etilgen. Bir qızǵa ashıq bolǵan jigitti Ǵárip dew, al onıń yarın bolsa, Shaxsánem dep ataw – bul dástandı kópshilik xalıqtıń kewlinen, júrek tórinen tereń orın iyelengeninen dárek beredi.

Dástannıń tiykarǵı kóterilgen teması muhabbat, ashıqlıq sóz etilip, onda eki jastıń bir-birine jetisiwi jolındaǵı háreketleri, qıyınshılıqlar sóz etilgen. Degen menen, dástanda doslıq, biradarlıq, ata-anaǵa húrmet kórsetiw, awızbirshilik sıyaqlı unamlı hám aǵla, adamgershilikli pazıyletler de orın alǵan. Málim dárejede watan saǵınıshı,

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

watanğa degen muhabbat sezimleri de berilgen. Ashıqlıq dástanlarında tákirarlanatuğın bir motiv, yağniy qız-jigittiń bir-birin kórmey turıp, gayıbana ashıq bolıwı yaqi ózleri tuwılmastan burın atastırılıwı gúzetiledi. Bul dástanda patsha menen wazirdiń perzentleri, yağniy Ğárip penen Shaxsánem balalıqtan birge óskennen soń, bir-birine kewil qoyadı. Olar barlıq waqtın birge ótkergenligi ushın tez arada aralarındağı múnásibetler bekkemlenedi. Saraydağı barlıq waqıyalarğa jaslayınan qatnasadı. Joldiń bir tegis ótpegenindey, eki jastiń birge bolıwına da belgili dórejede tosqınlıqlar ushırasıp turadı. Kópshilik dástanlarda bolğanı sıyaqlı, bul dástanda da unamsız qaharmanlar baslı qaharmanlardıń iygilikli islerine irkinish jasawğa háreket etedi, jamanlıq sayasın túsiredi. Bunıń saldarınan eki ashıq eki tárepke ajıralıp ketip, ayrılıq azabına griptar boladı. Bunday jağdaylarda “Jaqsı dos basqa is túskende bilener”, –degenindey, Shaxsánemniń dosları oğan jaqınnan járdem qolın sozadı. Dástandağı Ayjamal, Tansıq sıyaqlı qaharmanlar buğan misal bola aladı.

*Meni ketti dep kúyip otırma,
Qızıl júziń sen sarğayıp soldırma,
Dostiń bilsin, dushpanlarğa bildirme,
Jilama Sánemjan, ketsem kelermen. [2.178]*

Bul shuwmaq qosıqta bir qansha mániler jasırınğan. Tek ğana, Ğáriptiń óziniń yarına xoshlasıw sózleri ğana emes, al kewil keshirmeleri ayqın keltiriledi.

Dástanda xalıqlıq milliy ózgeshelikler, etnografiyalıq mağlıwmatlar, geografiyalıq atamalar da jiyi tilge alınadı. Mısalı, dástanda Qırım sháhri, Álepshirwán, Dunay, Qazan sıyaqlı orınlar keltirilgen. Joqarıda aytıp ótkenimizdey, Ótेश shayır da:

*Shaxsánem Ğáripke berip zeyindi,
Yadqa oqıp otır edim úyimde,
Shárshembi kún, pishembini tüninde,
Kele qaldı jaydaq atlı bir bala, - [2.178-179]*

- dep jazıwında ulken máni bar. Bul dástanniń erte zamanlardan-aq hár bir sóz sheberi, kórkem ónerge qızıǵıwshı inanlar tárepinen súyip oqıytuğın dóretpeler qatarınan orın alǵanınan dárek beredi.

Juwmaqlap aytqanda. “Ğárip ashıq” dástanınıń ideyalıq mazmunı tereń, kórkemligi, tásirliiligi joqarı bolğan xalıq ğáziynesi sıpatında hár bir jas áwlad ele de tereńirek oqıp úyreniwi tiyis.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Мақсетов Қ. Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

2. Mámбетов К., Аужанова З., Раһмбетов К. Адебиат. 8-класс ушін сабақлық. – Нөкис: Билим, 2014.
3. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 27-42-томлар. – Нөкис: Илим, 2011. 243- 255-бетлер.
4. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 57-66-томлар. – Нөкис: Илим, 2013. 185- 302-бетлер.